

Аделія КУНДРАТ
(Університет ім.П.Й.Шафарика,
Пряшів, ЧСФР)

ПИТАННЯ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ В РУСИНІВ ЗАКАРПАТТЯ ТА ЧЕХО-СЛОВАЧЧИНИ ВІД ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА ДО СЬОГОДНІ

В багатій і різноплановій творчості Володимира Гнатюка не можна обійти мовчанням його намагання науково довести приналежність Пряшівщини і Закарпаття до українського мовного етніка.

Тим більше, що останнім часом Пряшівщина, а також деякі угруповання на Закарпатті знову піднімають стару проблему: вживати сучасну українську літературну мову або мову народну, ставлячи цю проблему як суто мовне питання, навмисне прикриваючи або не розуміючи, що за цим криється набагато ширший позамовний контекст.

Володимир Гнатюк вважав лемків, бойків, гуцулів, незалежно від їх місця проживання, етнічними українцями, а назви "русини", "руснаки" - місцевими назвами етнічних українців. Їхню мову - народною українською мовою. Цю думку Володимир Гнатюк підтверджує у ряді наукових праць з мовознавства, які друкує починаючи 1896 роком. Згадаймо хоча б ті з них, які безпосередньо зачіпають нашу територію: Русини Пряшівської єпархії і їх говори, ЗНТШ, т. XXXV-XXXVI, 1990, кн. III-IV; Руська мова в Угорщині, ЛНВ, т. XVIII, 1902, кн. II; В справі нашої народної мови, ЛНВ, т. XXII, 1903; Чи можливе у нас уодностайнення літературної мови й правопису? Наша школа, 1913, річник V, зош. 1; В справі нашої літературної мови, Діло, 1913, № 65-70. Серія статей, які друкуються від 1922 по 1924 рік у ЛНВ під спільним заголовком "В справі української літературної мови". I, нарешті, глибокий аналіз мовної проблеми у статті під заголовком "В справі літературної мови підкарпатських русинів", опублікованій вже в наш час у 1967 році з ініціативи д-ра Миколи Мушинки у науковому збірнику Свидницького музею. Це далеко не весь перелік мовознавчих статей Володимира Гнатюка. Привертає увагу стаття: В справі науки української мови в середній школі, Наша школа, зош. 6, 1913 рік, багато статей присвячено правопису, наприклад, Останки аориста в нашій мові, ЗНТШ, т. IXIV, 1905, кн. II; Як писати займенник ся при дієсловах? ЗНТШ, т. IXXX, 1907, кн. VI; На правописні теми. Чи розрізняти в нашій правописі тверде і м'яке "і"?; Наша школа, 1913, п. V, зош. I.

Вже з цього неповного переліку мовознавчих праць Володимира Гнатюка зрозуміло, якою проблемою він переймався: питанням літературної мови для русинів Закарпаття та Чехо-Словаччини. Це гостре, наболіле питання ставиться на порядок денний у гострій або притупленій формі весь час: від Гнатюка до сьогодні, воно не нове і останнє слово про нього ще не сказане. Проте внесок у його позитивне вирішення Володимир Гнатюк

зробив, і нам є що продовжувати, якщо хочемо по-науковому, без емоцій вирішити цю кардинальну для нашого народу проблему. Дозвольте кілька цитат на цю тему: “що таке властиво представляють із себе племінно ті русини: чи се самостійне плем'я слов'янське, чи вони частина іншого слов'янського народу і якого саме, українського чи московського? (Гнатюк, В. В справі літературної мови підкарпатських русинів. Науковий збірник Музею української культури у Свиднику, т.3, с.19, 1967). Як бачимо, ці старо-нові питання турбують і сьогодні нашу громадськість. У Гнатюкові-досліднику щасливо поєднувався талант етнографа-фольклориста з талантом мовознавця. Його роздуми щодо мови народу побудовані на реальних фактах матеріальної і духовної культури.

“Коли посуваємося Карпатами із сходу на захід теперішньою польсько-чеською державною границею, то маємо по її обох боках три українські племена: гуцулів, бойків, лемків. Вони по обох боках мають однакову ношу (кожне для себе), однаковий говір, однакові звичаї, однакові пісні, однакову архітектуру, однаковий тип” (Там же, с.23).

Проблема літературної мови для русинів від Гнатюка до сьогодні ставилася до кількох опозицій: літературна мова - народна мова; українська літературна мова - інша літературна мова, українська літературна мова - язичіє. Якщо остання опозиція в наш час неактуальна, то дві перші залишаються в центрі уваги: літературна мова - народна мова; українська літературна мова - нова (інша) літературна мова.

Щоб розібратися в цьому, треба нагадати, що розуміємо під поняттям літературна мова та народна мова.

Сама мова є дуже складною, в різних напрямках диференційованою реальністю. Якщо обмежимося лише двома напрямками цієї диференціації - територіальним і внутрішньо-структурним, то під соціолінгвістичне поняття “загальнонаціональна мова” входять: літературна мова, розмовна мова, інтердіалекти, говірки, мова родини, жінок, чоловіків, молодшої і старшої генерації, мова індивідуума. Всі ці “мови” мають свою структуру. Кожна з них є відкритою системою систем, які в результаті взаємного перекривання встановлюють внутрішньомовні критерії для лінгвістичного визначення їх спорідненості, близькості чи подібності, тотожності.

В опозиції українська літературна мова - мова народна, треба виходити з наукового пояснення проблеми, поки ці дві системи можна вважати двома різними стадіями реалізації тої самої системи, а коли це різні системи. На це питання не може дати заспокійливу відповідь лінгвістика або навіть соціолінгвістика - тут допоможе вивчення політики, історії, географії, психології, а головне, на що спирався у своїх судженнях про приналежність русинів до українського етніку Володимир Гнатюк, вивчення етнографії та фольклористичні дослідження, вивчення матеріальної і духовної культури народу.

Зовсім не змінилася ситуація від 1896 року, коли Володимир Гнатюк починає займатися питанням літературної мови на Закарпатті та на сучасній

території Чехо-Словаччини. Раптовий перехід з російської на українську викладаву мову в школах різних типів у 1953 році наробив багато лиха, а орієнтація на “зрусифіковану” українську літературну мову Центральної України призвели до відвернення народних мас від української орієнтації. Свій внесок у це зробили: бандерівщина, оптація, більшовизація.

Намагання вживати у нас народну мову найчастіше мотивувалося й мотивується вимогами зрозумілості. Але сама ця вимога зрозумілості обмежує своєю суттю можливість вживання однієї з наших говірок, скажімо лабірської, у функції літературної мови. Основною вимогою літературної мови є її поширення на найбільшу територію. Тісний контакт з першоджерелом є перешкодою такого поширення, це науковий факт і це треба зрозуміти лабірчанам.

Основу проблеми літературної мови в русинів Закарпаття і Чехо-Словаччини від Володимира Гнатюка до сьогодні становить не її мовний аспект, а позамовні чинники, які спричинилися до того, що українську літературну мову основна маса населення й досі не сприйняла за свою. Народ виступає швидше проти назви українець, український. Мовний аспект цієї проблеми полягає ще й у відірваності сучасної літературної мови від західноукраїнської основи. А ще й тому, що: “На народну мову - наскільки її знають - привикли дивитись як на щось маловажне, вульгарне, нею можна послуговуватись в розмові з селянством, але уважати її інструментом науки, штуки літературної? Звідси погоня за благородною “панською” мовою. Та нині демократичні часи і постпоновані мови, як і постпоновані народи мусять осягнути належне місце”. Як сучасно звучать ці слова Володимира Гнатюка! “Українська літературна мова існує не віднині. Утворена на ній література є доволі знана і зростає далі. Всі українські племена, без огляду на їх територіальне розміщення та їх говори, стоять під її впливом. З-під її впливу не вивинуться й підкарпатські русини, наскільки піднесеться в них просвіта, бо з нею мусить прийти національна свідомість, коли її досить нема, яка з’єдинить їх іще сильнішими культурними вузлами з заграничними земляками. (Там же, с.25).

Сьогодні зійшлися “заграничні земляки”, люди одного роду-племени, розкидані долею і примхами історії по всій земній кулі. Зійшлися, щоб шанувати пам’ять великого сина народу Володимира Гнатюка і простежити за величезною роботою, яку проводило і проводить Наукове товариство ім.Т.Шевченка та Мюнхенський вільний університет. У нас є на чому будувати, у нас були попередники. При цій нагоді поряд з Володимиром Гнатюком згадуємо таких визначних вчених Пряшевщини, як Іван Панькевич, Андрій Куримський, письменник Іван Мацинський. Це були люди, які все своє життя присвятили українській справі, справі впровадження в життя української літературної мови. Андрій Куримський, наприклад, опрацював доповідь на тему “Сучасна літературна мова й мова народна”, Іван Мацинський опрацював “Норми редакційної практики народно-розмовною мовою для газети “Нове життя” ще в 60-х роках. Їхні

“концепції” не були взяті до уваги, більше того, їх було відкинуто, як щось реакційне.

Звертаючись зараз до праць Володимира Гнатюка, Івана Панькевича, Андрія Куримського, Івана Мацинського, можна чітко усвідомити низку насущних проблем, які турбували їх у минулі роки і які є актуальними до сьогодні. При цій нагоді треба також згадати великий внесок доц. Празького Карлового університету пана Миколи Затовканюка.

Якщо перші роки після прийняття української орієнтації ми втішалися, що українська літературна мова “приживеться” на нашій території, потім кілька десятків років майже силою утримували її існування, а далі десять років свідомо терпіли її занепад, то зараз настав час подивитись правді в очі, оцінити ситуацію як із соціолінгвістичного, так і лінгвістичного планів і провести лінію від Володимира Гнатюка та його соратника Івана Панькевича до наших днів у боротьбі за відродження і разом з тим становлення української літературної мови й правопису для етнічних українців-русинів Чехо-Словаччини на народній основі. Вже розпрацьовані Дослідним інститутом педагогіки “Принципи мовної практики словацьких русинів-українців”, в яких наголошується на необхідності:

I. Поширювати застосування західноукраїнського варіанту мови, який сформувався у нас у 1918-1919 рр. (газета “Слово народа”, “Юношество”, “Зоря”, друга частина Часопису “Колокольчик-Дзвіночок”) і який в епоху сталінізму в СРСР і у нас оцінювався як антисоціалістичне, антинародне явище і т.п.

II. В мовній практиці русинів-українців у Словаччині треба брати до уваги також їх історичне майже тисячолітнє співжиття з словацьким народом. Ці факти діють на їх психіку, європейську духовну орієнтацію і т.п.

Теперішні дискусії між русинами-українцями про мовну і культурну діяльність вважаємо лише запізнілою реакцією на колишні порушення природного мовного розвитку. виправити ці порушення нам здається можливим не в інтелектуальних гадках, але спільною працею задля спільної справи на благо і розквіт української нації, яка живе по різних кутках нашої планети і, як різнокольорове дорогоцінне каміння, складає діадему нашого народу. Треба відучитись бачити український народ з його мовою і культурою лише однокольорово або чорно-біло. Він сяє різнобарвною веселкою своїх територіальних і внутрішньоструктурних особливостей.

Від В.Гнатюка до сьогодні в справі вирішення питання української літературної мови були накреслені шляхи - основний з них - наближення до народної мови. Розпочату В.Гнатюком, І.Панькевичем, А.Куримським та І.Мацинським естафету має підхопити сьогоднішня середня і молода генерація.

У нас є сильний конкурент - русинізм, який бореться за становлення четвертої східнослов'янської мови, літературної русинської мови теж на народній основі. Стоїть питання: боротися з таким конкурентом, в якого

такі ж цілі - літературна мова і правопис, близькі до народної мови, або шукати спільну дорогу хоч і за рахунок компромісу з одного і з другого боків в ім'я народу, який в русинів і в українців один і той же? Думаю, треба виходити на спільний шлях, починаючи і продовжуючи думками Володимира Гнатюка: "Зробити се [піднесення просвіти - А.К.] можна тільки в рідній мові населення, отже, українській, яка повинна стати мовою уряду й школи. Чим швидше се станеться, тим ліпше" (Там же, с.25). "Надіюся одначе, що мої пляни, доповнені і розширені, виконають уже тамошні уродженці, невмірно тішуща, що для Угорської України минув довгий період вегетовання та настав новий, що вілле в неї правдиво національну струю життя", - писав В.Гнатюк у листі до Івана Панькевича. Ці його слова є зверненням до нас сьогодні. Вони зобов'язують нас до діяльності.

Література:

- Гнатюк В. В справі літературної мови підкарпатських русинів // Науковий збірник Музею української культури в Свиднику. – 1967. – Т.3.
Лист В.Гнатюка до І.Панькевича від 17 червня 1921 р. // Науковий збірник МУК у Свиднику. – 1969. – Т.IV. – Кн.I. – С.159.
Мушинка М. Володимир Гнатюк // Записки НТШ. – Париж, 1987. – Т.207.
Штець М. Літературна мова українців Чехословаччини. – Пряшів, 1978.
Куримський А. Сучасна українська літературна мова й мова народна. Тези доповіді (рукопис).
Мацінський І. Норми редакційної практики народнорозмовною мовою для "Нового життя" (рукопис).